

СОПЫЛЫҚТА САПАР ШЕГУДІҢ РУХАНИ ЕРЕКШЕЛІГІ ЖӘНЕ ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИДЕ ЖОЛШЫЛЫҚ МАҢЫЗЫ

¹ Қ.Р. Қаратышқанова, ² З.З. Жандарбек

АҢДАТПА

Мақалада сопылықтағы «сапар шегу» тәжірибесінің орны көрсетіледі. Сапар шегу барысында жолаушының зиярат орнына баруы ғана емес, сондай-ақ сол объектіге жеткенше жолшылықты бастан кешіру өзектілігіне назар аударылады. Сапар шегудің рухани (ішкі) және материалды (сыртқы) түрлері көрсетіледі. Ішкі сапар көріністері, түс көру және басқа жағдайлар да қаралады. Сыртқы сапар шегу, географиялық кеңістіктегі орын ауыстырудың маңыздылығы түсіндіріледі. Білім іздеу, нәпсіні тәрбиелеу және ішкі тәртіпті күшейтукиелі орындарға зиярат жасау арқылы іске асырылады. Бұл зерттеудің қайнаркөздік дәйегін, сапар шегу, рухани жолшылық пен дәруіштіктің сипатымен мәні баяндалған, ортаазиялық сопылықтың негізін салушы Қожа Ахмет Ясауи «хикметтері» құрады.

Түйін сөздер: Сопылық, сапарға шығу, зиярат, қажылық, Қожа Ахмет Ясауи, хикметтер.

¹ Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан

² Түркістан облыстық Фараб кітапханасы, Түркістан, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Қ.Р. Қаратышқанова
kymbat.karatyshkanova@ayu.edu.kz

Мақаланың сілтемесі:
Қаратышқанова Қ.Р.,
Жандарбек З.З. Сопылықта сапар шегудің рухани ерекшелігі және Қожа Ахмет Ясауиде жолшылық маңызы // Адам әлемі. – 2022. – №4 (94). – Б. 135-144.

(ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі, Ғылым комитеті тарапынан 2022-2024 жылдарға қаржыландырылған АР14871250 «Ұлы Жібек жолы сопылық тарикаттар мұрасының қазақ қоғамы мәдени кеңістігіне интеграциясы» гранттық жобасы аясында зерттеу жүргізілген)

Духовные особенности путешествия в суфизме и важность путешествия у Ходжа Ахмеда Ясави

Аннотация. В данной статье обозначается место практики «путешествие» в суфизме. Выделяется особенность путешествия в суфизме, которая заключается в том, что внимание путника акцентируется не только на объекте посещения, но и концентрируется на актуальности процесса преодоления самого пути до этого объекта. Выделяются духовное (внутреннее) и материальное (внешнее) виды путешествия. Внутреннее путешествие происходит при озарении, сновидении и пр. Учитывается важность внешнего путешествия, физическое передвижение по определенному географическому пространству. Оно осуществляется ради поиска знаний, укрощения нафса и укрепления внутреннего порядка, посещения святых мест. Источниковедческой базой данного исследования являются «Хикметы» основоположника среднеазиатского суфизма Ходжи Ахмеда Ясави, в которых часто описывается суть и смысл путешествий, духовных исканий и дервишества.

Ключевые слова. Суфизм, путешествие, странствие, хадж, Ходжа Ахмед Ясави, хикметы.

Spiritual Features of Traveling in Sufism and the Importance of Traveling in Khoja Ahmed Yasawi

Abstract. This article indicates the place of the practice of «journey» in Sufism. The peculiarity of travel in Sufism is highlighted, which lies in the fact that the traveler's attention is focused not only on the object of visit, but also focuses on the relevance of the process of overcoming the path itself to this object. Metaphorical (internal) and realistic (external) types of travel are distinguished. The inner journey occurs during insight, dreaming, etc. The importance of external travel is taken into account, physical movement in a certain geographical space. It is carried out for the sake of seeking knowledge, taming the nafs and strengthening the internal order, visiting holy places. The source base for this study is the «hikmets» of the founder of Central Asian Sufism Khoja Ahmed Yasawi, which often describe the essence and meaning of travel, spiritual quest and dervish.

Keywords. Sufism, Travel, Pilgrimage, Haj, Khoja Ahmed Yasawi, Hikmets.

Kіpіcne

Бұл тақырыптың өзектілігі сопылықты зерттеу мәселесі және оның діни рухани ерекшеліктеріне деген қызығушылықпен байланысты. Сондай-ақ бұл өзектілік дәл осы мәселеге арналған еңбектердің жоқтығымен де тығыз байланысты. Зерттеудің мақсаты сопылықтағы зиярат практикасының орнын айқындау болып табылады.

Сопылық - тарихта және қазіргі күні ислам қоғамына терең ықпал еткен діни және әлеуметтік фактор. Адамзат арасында адами сипаты жоғары көрінетін адамдар бар, ол адамдарды кемел адам деп атайды. Рухани кемелділік түрлі көрініске ие. Әр адам болмыс ақиқаты турасында белгілі бір түсінікке ие. Сопылықтың негізгі мақсаты осындай рухани кемелдікке ие адамдарды тәрбиелеу. Адам баласы болмысынан көп нәрсеге қызығады. Тарихқа көз жүгіртсек, адамдар өздері өмір сүрген ортадан тыс өлкелерге қызыға қараған және сол жаққа сапарға шығуды қалап отырған. Басқа жерлердің табиғи сұлулықтарынан ләззат алу, ондағы өмір сүру салтын көру мақсатында сапарларға шығып отырған. Себебі жаңа жерлер, жаңа адамдармен танысу адамға қызық болып отырған. Адамзат тарихының көне дәуірлерінде сапарға шығу дұшпаннан құтылу немесе сауданы қыздыру үшін жасалса, кейінгі уақытта жасалған сапарлардың түрлі себептері бар. Білім алу, өзінің сенімін басқа жер-

лерге тарату, материалдық және рухани тұрғыдан өзін жетілдіру мақсаттарымен де сапарға шығып отырған.

Алланың қуаты мен құдіретіне көз жеткізу, Оның жаратқандары ерекшеліктерін көруде сапарға шығудың үлкен маңыздылығы бар. Дүниенің көркемдіктерін, ондағы құбылыстарды ой жүйесінен өткізуде сапардың адамның рухы мен жүрегіне беретіні күмәнсіз. Көне заманда өмір сүрген өркениеттер мен қоғамдардың бастан кешіргендерін көру адамды дүниедегі барлық нәрсенің өткінші екендігін ойға түсіреді. Дүниелік өмірге көп мән берудің қажетсіздігін, адамдардың алданғандығы жайы ойландырады. Осының барлығы адамдарға осы дүние үшін де, ақырет үшін де әрекетте болу керек екендігін үйретеді.

«Сапар» сөзінің мағынасы жолға шығу, жолды жүріп өту мағыналарына келсе, сөздіктегі мағынасы арақашықтықты жүріп өту деп анықталған. Сапардың термин ретіндегі мағынасы құдайға бағытталған жүректің зікірмен көрінуі және рухани сапарға шығу. Сапардың материалды және рухани болатын екі түрі бар: 1. Материалдық (сыртқы) сапар сөздікте жолға шығу, жолаушы, арақашықтық, бір өлкеге жету үшін жолға шығу, күн батқанда аспанның ағаруы, жазушы, кітап, созу, бастың оң жағының шаштарының түсуі, алыс жолға шығу, ұзақ сапарға шыққан жолаушы және т.б. мағыналары бар. Жазықтық, рызалық, сабырлық, ишарат, шекара асу, суфтан

киім кию, саяхат және жоқшылық сынды дегдарлық дәуірінің сопылары жиі қолданған сопылық қырларының арасында сапар шегу де бар. 2. Рухани (ішкі) сапар: рухани сапарда сопының ілімі, хәлдері, іс-әрекеттерінің шейх көрсеткен жолдан өтіп, жоғары сипатқа ие болуы. Сопыларда зікір және ғибадатпен байланысты бірқатар хәлдер айқындалған. Уақыт келе уәжд қосылады. Негізінен сопының жолға шығуы зауқ, уәжд және хәл арқылы іске асады.

Методология

Зерттеудің методологиясын сопылықтағы сапар шегу тәжірибесінің орны мен құндылығын Қожа Ахмет Ясауидің хикметтеріндегі жолшылық пен дәруіштік мәнімен синтездей отырып, үндестігін көрсету құрап отыр. Мақалада сопылық зиярат пен хикметтердегі жолшылық хәлінің басты принциптерінің теологиялық мәні талданады. Қожа Ахмет Ясауидің хикметтерін талдауда түрік және қазақ ғалымдары аударған хикмет жинақтары пайдаланылды.

Негізгі бөлім

Сопылықта сапар шегудің діни-рухани негіздері

Сопылар арасында сопылық тәрбие беру жолында жасалатын іс-әрекеттер мен рухани сапарды «саир-и сулук» деп атайды. Ұстаздың жол көрсетуші қызметі жанында шәкірттің де ықыласы, қажыр-қабілеті үлкен маңызға ие. Шәкірттің рухани дәрежесін жоғарлатуына ғылымның емес, хәлдің ықпалы бар.

Имам Ғазали «Кимиа Саадат» атты еңбегінде сапардың екі түрін айтып өтеді. Біріншісі іштей, екіншісі ашық сапар [1, 221-223 бб.]. Іштей сапар жүрекпен жасалынатын сапар, тәні жерде болғанымен, рухтары сапар шегеді. Имам Ғазали Алла Тағала адамдарды осындай сапарға шақыратынын жазды: «Олар, көктер мен жердегі Алланың мүліктеріне, және Алла жаратқан

нәрселерін ойламай ма?...» (Құран, 7/185). Адам үйінде болып-ақ білім жолы мен рухани толысу жолымен жүре алады, алайда, Имам Ғазали тек сапарға шығып жолдың қиындығы мен азабын көргенде ғана адам өзінің кемшіліктерін, залым тұстары мен қабілетсіздіктерін көре алады. Мұндай сапарды жасай алмайтындар, тәндерін пайдалы нәрсеге қолдануы керек. Рухани сапар қолданылуына қарай тариқаттар әртүрлі болады. Маламатилік суфилер ғашықтық, жазбе және сұхбат арқылы сапарға шықса, басқа тариқаттар Алланың есімін зікір етіп сапар шегеді

Сопылар түс көруді де сапарға шығу деп түсінеді. Сопылықта рухани сапар маңызды саналады. Сопылық дегеніміз жүректі тазалау, хайуани мінезден арылу, нәпсілікті жою, рухани сипат алуға бағытталу, ақиқатқа бағытталуда Пайғамбардың жолымен жүру деген сөз. Сапарлар бірнеше түрге бөлінеді. Тиым салынғаннан алшақ болу арқылы қажылық парызды орындау үшін Алланың қасиетті үйі Кағбаға зиярат ету, ілімінен үйрену үшін әулиеге зиярат жасау, Ұлы Аллаға жақындау үшін ірі тұлғаларға зиярат жасау, ата-анаға зиярат жасау. Сопылықта өз мемлекетінен ұзаққа кету, басқа мемлекетке бару үлкен маңызға ие. Сондықтан Қожа Ахмет Ясауи хикметтерінде ғаріптік тақырыбында көп түсіндіреді, тіпті өзінің жолына түскендерді міндетті түрде сапарға шығуын міндеттеген [2].

Пайғамбарымыз Мұхаммед (с.а.с.): «Саяхаттасаңыз дөңізіз сау болады, табысқа кенелесіз» дей отырып, сапар шегуге кеңес берген. Сопылар үшін сапарға шығудың ең басты мақсаты, ілім мен марифат иелеріне жақын болу, Байтул-харам, Байтул Мухаддас немесе теккелерге зиярат жасау деген сөз. Мұның қасында сопылардың сапарлап барған жерлерінің көркемдіктерін, ғажайыптарын және ерекшеліктерін көруі. Екінші мәселе, сапарға шығудың тариқаттарда өзіндік орны бар. Ұстаз табу үшін сопылар сапарға шығады.

Сондықтан тариқаттардағы муридтерге басшылық жасау үшін «Әдәбі Сулук», «Әдәбул-Муридин» сынды кітаптар жазылған.

Сопылықта түрлі рухани шарттар мен рәсімдердің (хилует) тәрбиелік жүйесінде сапар шегу практикасы үлкен мәнге ие. Суфи үшін сапар шегу бұл рухани ізденісте болу дегенді білдіреді. Яғни руханилықтың діни түсінігінен де кең мәндері бар. Рухани ізденістің қайнар көзі Құран аяттарында жасырынған. Рухани ізденіс адамның өзіндік менінен айырылған тұста басталады. Бұл суфидің діни білімге деген ізденісіне жол ашады.

Суфизм теоретиктері сапар шегудің екі түрін баса көрсеткенін көрдік, ішкі (сәфәр-и мани) және сыртқы (сәфәр-и сурат) [2, 83-84 бб]. Суфилер арасында «рух пен жүрек құпияларына сапар шегу», яғни ішкі сапар кең таралған. Ішкі сапар мистикалық көрініс немесе түс көру барысында жасалады. Мақалада сыртқы сапар шегуге көбірек тоқталамыз.

Манакіберде сыртқы сапардың түрлі формалары көрсетілген: ел кезу тәубеге келудің (тауба) қатал формасы және сенім үшін ерлік түрі, өңірдің киелі орындарына қажылыққа бару, ішкі медитация немесе суфилік жаттығулар түрі ретінде сапар шегу, суфидің 40 ұстаз (пір) зияратына барып жоғары білімді іздеуі, риязат және тәфәккурде болуы, қажылық жасау мақсатында сапарға шығу түрлері көрсетілген.

Ортағасырлық агиографиялық еңбектер бойынша Мәуараннахрдың суфилік тариқаттарының дәруіштері тариқат жолынан өту барысында түрлі сапарларға барған. Суфилік сапарлардың негізгі мақсаты, мұсылман әулиелерінің (аулийя) және басқа да киелі орындарға қажылыққа бару. Кейде алыстағы өлкелерге діни білім алу үшін және өзін-өзі тәрбиелеу үшін сапарға шығып отырған. Сапарға шығудың сопы үшін танымдық сипаты болды. Жол бойында суфилік жол туралы түрлі ойларға барып отырған, адамдарды таныған.

Сопыларбеймәлім әлемде өмірдің мәнін іздеген. Мәселен, Абд ал-Халық Гидждувани (1179) бойынша, сопы көп сапар шегуі керек, сонда ғана оның дүниелік өмірге қызығушылығы азаяды [3, 68 б.]. Бұл пікір нақшбанды тариқатының өкілдері үшін жолбасшы мәнге ие болды. Кубрауия тариқатының дәруіштері Алоуддаула Симнани (1336) пікірін қолдаған. Дегенмен Мекке мен Мединеге қажылық жасаудың мәнін төмендетпеген.

Кубрауия тариқатының дәруіштері жалғыз немесе топпен ұзақ сапарларға шығатын болған. Олар келесі маршрутты басшылыққа алған: Хубушан-Герад-Мәрф-Нисо-Дурун-Хайуак-Үргеніш-Жам (Хорасан) және Ахмад Жамның кесенесіне зиярат жасаған. Олар сапарларында жазба қалдырып, түсіндірмелер бермеген. Нақшбандия өкілдері Мәрвте сопы Қожа Юсуф Хамаданидің (1142) кесенесіне зиярат жасап отырған.

Қожа Ахмет Ясауи ілімінің түркі халықтарының руханиятына ықпалы

Ортағасырларда Ясауилік тариқатының жергілікті түркі тектес өкілдері (машаих-и түрік) сапар шегуде шектен асып отырған. Олар еш дайындық жасамастан, өздерін азық-түлікпен қамтамасыз етпестен, ұзақ сапарларға шығып, тәуәккул хәлінде болды, яғни Аллаға тәуекел етті. Ұзақ жолшылықтарында Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауидің (1166) кесенесіне зиярат жасаған, осылайша Алланың рақымдылығына ие болып, Оған жақындауға тырысқан.

Қожа Ахмет Ясауи өзіне дейінгі ұлы сопы-ойшылдардың ілімі мен мұрасынан хабардар болған. Ясауи хикметтерінде бірқатар сопылардың есімдері айтылып өткен:

*Дәруіштің бірі Баязид Бистами,
Дәруіштіктен таптым дертім емді.
Дәруіштер жолына жанымыз құрбан,*

*Дәруіштік не деген көркем,
сұлтандық емес па?!*

*Жүніс сен шүкірмен жеткен хәліңді
Падишахтар қолға түсірмес өле
өлгенше.*

*Басымды бердім Хақтың жолына,
Дәруіштік не деген көркем,
сұлтандық емес па?! [4, 697 б.].*

*Жол еді бұл бұрынғылар ұстаған,
Жән-жорықты бұзбай, сен де түс
оған.*

*Жолды бөтен таңдап алса басқалар,
Айрылар да бектігінен бос қалар [5,
444 б.].*

Қожа Ахмет Ясауиің өзі мен оның шәкірттерінде сапар мәселесі негізгі ғибадаттардың бірі болды десе болады. Оның себебі – біріншіден білімін жетілдіру мақсатында болса, екіншіден, өздерінің жүрегіндегі рухани ілімді өзгелерге тарату мақсатында жүргізілді. Қожа Ахмет Ясауи «Хикметтерінде» Мұхаммед пайғамбар (с.а.с.) қабіріна зиарат жасау басты мақсат болғандығы баяндалады:

*Жол беруші рахман рахим Ғафар-Сатар,
Жолға тастап шерменде қылма,
Мұхаммет.*

*Мақсатыма жеткізе гөр, ей, халайық,
Мен тілеймін жұпар иіс жеткізе гөр,
Мұхаммет [6, 54 б.].*

*Шын ділімен жылағандар дидар кергей,
Субхан ием дидарыш сыйға бергей.
Сапар шекпе жол мәнісін түсінбей,
Жолға түскен мұратына жетер, достар
[6, 307 б.].*

*Хақ жолына бастаушылар ерлер болар,
Алла мен мұрит ара елші болар.
Қдай жолы дариясына сапар шегіп,
Мазарларда шырақшы болғым келер
[6, 397 б.].*

Бұл жолдардан Қожа Ахмет Ясауи бабамыздың негізгі мақсаты Мұхаммед

Пайғамбар қабіріне зиарат ету басты мақсаты болғандығын көреміз. Бұл жерде ол кісі өзінің осы мақсатына жете алды ма, жоқ па? сұрақ туындары анық. Бұл сұраққа жауап беру үшін халықтың санасында осы күнге дейін сақталып келе жатқан мына бір деректерге сүйеніп көрелік. Атақты Қаныш Сәтпаев өзіне ұстаз тұтқан Сары молда-Балмұхаммет Балқыбаевтың қаламынан туындаған мына өлең жолдарына көңіл аударып көрелік:

*Тапсырғаны пірімнің
Ықылас еткен кәміл пір
Мысыр, Шам мен Румның,
Қдірін білген Мәдина,
Инжу-меруерт дүрімнің.
Денеге жұқан күнәдан,
Шайылса бәрі кірімнің.
Он сегіз раузатқа
Имамдық қылған еріміз,
Жүзіндегі дүниенің
Қасиетті жеріміз.
Айталық тахлил үн салып,
Тарқар ма екен шеріміз [7].*

Осы өлең жолдарының өзі Ясауи бабамыздың рухани ықпалы тек түркі халықтарымен шектеліп қалмағанын, бүкіл Ислам әлеміне тарағанына куә боламыз. Қожа Ахмет Ясауи бабамыздың Меккеге, Мәдинаға баруында үлкен мән бар. Араб түбегінде Мұхаммет пайғамбардан кейінгі кезеңдерде, әлсіреп одан кейінгі кезеңде мүлде үзілген рухани әлем мен адам рухы арасындағы байланысты қайта қалпына келтіру сол кезеңнің аса үлкен қажеттіліктерінің бірі болды. Сол байланысты қайта қалпына келтіру Ясауи бабамыздың маңдайына жазылған тағдыр болғанын көреміз. Сол Мәдина шаһарында он сегіз жыл отырып, имамдық жасап, рухани әлеммен байланысты толығымен қайта орнатқаннан кейін ғана ол кісі қайтадан туған жеріне оралады. Ол кісінің сол Мекке мен Мәдинада болғаны туралы, ол жердің халқына рухани ілім негіздерін үйреткені туралы қосымша дерек бар. Ол – қадарийа тариқатының сопылық

практикасының ясауиға тариқатымен соншалықты жақын болуы. Егерде Ясауи бабамыз сол Араб түбегіне барып, рухани ілім негіздерін екпеген болса, онда осы ясауиға тариқаты мен қадарийа тариқаттарының соплық практикаларында осындай ұқсастық болар ма еді? Сондықтан да біз Ясауи бабамыздың сол Мекке мен Мәдинаға барып, сопылық ілімнің негізін қалағандығына толығымен сенеміз.

Ясауи бабамыз өзінің туған жеріне қайтып оралғаны туралы «Хикметтерінде» былай дейді:

*Уа, дариға, не қылармын ғаріптікте,
Ғаріптікте, қайғы мұңда қалдым, міне
Хорасан, Шам, Ирақ жақты ниет
қылып,*

Ғаріптіктің көп қадірін білдім, міне.

*Кезбелік Мұстафадан мұра калған,
Сахаба отыз үш мың бұ да барған,
Әубәкір, Мұртаза, Оспан, дүр Омардан
Жеткен жол екендігін айттым міне.*

*Не көрсе де, көрмек керек – Ол Құдайдан,
Жүсіпті айырған, Ол, Кенғаннан,
Туған жерім – құтты жұрт
Түркістаннан,
Баурыма тасты ұрып келдім, міне.*

*Аңсау мен сағыныш туған елге,
Ұлық бабам қабірі тұрған жерге,
Бабам рухы салды осы дәруіштікке,
Біле алмадым, неден жазықты болдым,
міне [6, 77 б].*

Бұл Хикмет жолдарынан Ясауи бабамыздың өзінің туған жеріне деген ыстық ықыласын көре аламыз. Ясауи бабамыздың «Хикметтерінде» бұлардан басқа да сапар туралы шумақтар бар. Олардың барлығына біз тоқталып жатуды жөн санамадық. Оның есесіне біз Ясауи бабамыздың өзінің шәкірттерін түркі дүниесінің төрт бұрышына аттандырғаны туралы мәселелерге тоқталмақпыз. Ол кісінің 99 мың муриді, он екі мың сұлтан болғандығы туралы баяндалады. Мысалы, Қожа Ахмет Ясауидің өзінің шәкірті Сүлеймен Бақырғаниды Үргенішке

аттандырғаны, Мұхаммед Данышманд Зарнуқиды Отырарға аттандырғаны баяндалады. Ал немересі Ахмет сопыны Арслан қожаға ертіп, Қаялық еліне аттандырады (Тарихнама). Жалпы Қожа Ахмет Ясауи бабамыздың өз шәкірттерін түркі даласының әр жеріне аттандыра отырып, олардың сол жерлерге барғаннан кейін, рухани ілім негіздерін жаюды бұйырады. Мысалы, Ясауи атамыздың нұсқауымен Маңғыстау жеріне барған Шопан Ата жайында түрлі аңыздар бар. Сол аңыздың бірінде ол кісінің Маңғыстау жеріне келу тарихы былайша баяндалады. «Бірде Қожа Ахмет Ясауи сабақтан соң өз шәкірттеріне қолындағы жебелерді ататынын, сол жебелер қай жерге барып түссе, сол жерлерге сопылық ілімді жаю керектігін айтады да, жебелерді шаңырақтан атып жібереді. Шопан Атаның жебесі Маңғыстау жеріне, Баян атты байдың ауылының қасына келіп түседі. Бірнеше айдан кейін Шопан Ата келіп жебесін табады. Алдымен шопан Ата Баян байға қойшы болып жалданады. Көп ұзамай бай оның жай адам еместігін біліп, қызын беріп, қамқорлық жасайды. Шопан Ата сол жерге мешіт салып, өзінің негізгі қызметіне кіріседі [8, 10 б]. Екінші бір аңызда, Қожа Ахмет Ясауи өз шәкірттерінің өзіне адалдығын байқайын деп, беліне су толтырып шек байлап алады да, намаз үстінде шекті өзгелерге байқатпай басып, суды ағызып жібереді. оны көрген мұриттері, біздің ұстаз дәретін бұзды, енді оның соңынан тұрып намаз оқуға болмайды деп, сыртқа шығып кетеді. намазда тек екі кісі ғана қалады. оның бірі Хакім ата, екіншісі Шопан ата. Намаздан соң олар мешіттен шығады. өзге шәкірттер оларға келіп, «таза емес адамның соңынан намазға ұйығандарың қалай?», - деп сұрайды. Сонда олар, ұстаздарының шәкірттерінің адалдығын сынау үшін әдейі жасаған әрекеті екенін айтып береді. Оны естіген өзге шәкірттер ұялып, ұстаздарынан кешірім сұрайды. Өзі қайтыс болардан сәл бұрын Қожа Ахмет Ясауи намаздан

шыққан соң, асасын үйдің терезесінен лақтырып жібереді. Аса ұшып кетеді. Содан кейін ол шәкірттеріне, «кім менің асамды қайтып алып келсе, мен оған батамды беремін», - дейді. Барлық мүридтер асаны іздеп кетеді. Тек Шопан ата ғана мешіттің шетіне дейін барып, қайта оралып, ұстазына: «Маған батаңызды берсеңіз кетер едім. Себебі, аса батыста, үлкен теңіз жағасында. Мен сонда барайын», - дейді. Осы кезде асаны таппаған шәкірттері қайта оралып келе бастайды. Қожа Ахмет Ясауи болса, батасын беріп, Шопан атаны Маңғыстауға аттандырады. Шопан ата жолға шығып, бірнеше ай жүріп, аса түскен жерді Алланың аянымен тауып алады. Қараса аса үлкен ағашқа айналған, түбінде жасы келген ақсақал Шопан атаны күтіп отыр. Шопан ата ол кісімен танысып, ол кісінің қызына үйленіп, сол жерде тұрып қалады. Көп ұзамай Шопан атаның ақылдылығы мен білімдарлығы жайлы хабар сол жердегі халық арасына тез тарап, ол кісіден ілім үйренуге халық көптеп келе бастайды. Аз уақыт ішінде шәкірттерінің саны он мың кісіге жетеді. Шопан атаның үш баласы болады, біріншісінің аты – Исан ата, екіншісі – Шағрық ата және Торғын бибі атты қызы болады. Шопан ата қайтыс болған соң, өзі салған мешіт жанына қойылады [8, 11-13 б.].

Шопан ата жайлы аңыздың негізгі екі нұсқасы осындай. Екі аңызда да Шопан атаның Қожа Ахмет Ясауидің тікелей шәкірті болғандығын, ұстазының жұмсауымен Маңғыстау жеріне келгендігін баяндайды. Екі аңыздың арасындағы айырмашылық, тек «жебе» мен «асаға» қатысты. Бұл жерде «жебенің» немесе «асаның» Маңғыстау жеріне ұшып келуінде үлкен мән бар. Себебі бұл жер көнеден келе жатқан түркінің өз жері. Сондықтан ол жерге Ясауи ілімі жетуі тиіс. Оның үстіне Маңғыстау жеріне көшкен оғыздардың соңғы легінің Сыр бойынан кетуі де Қожа Ахмет Ясауи атымен тікелей байланысты. Жалпы «жебе» мен «асаның» барған

жері жәй жер емес, түркінің өз отаны. С.Қондыбаев әулиелердің «жебе» ату мен «аса» лақтыру астарында діни символ барлығын, белгілі бір идеяның таралу аймағын көрсететіндігін айтады [9, 13 б.]. Сондықтан Ясауи шәкірттерінің бірі Шопан атаның Маңғыстау жеріне келуі заңды және жалпы түркілік тұтастықты ойлаған әулиелердің ізгі қадамы десе де болады. Осы айтылғандарды саралай келгенде, Ясауи жолын Маңғыстау жеріне әкелген алғашқы тұлға осы Шопан ата деп айтуға толық негіз бар. Оны Шақпақ ата, Қараман ата сияқты әулиелердің Шопан атаның ұрпақтары болуынан да көруге болады.

Ал, Қожа Ахмет Ясауи шәкірттерінің Анадолы жеріне баруы да өз алдына жеке бір әңгіме. Қожа Ахмет Ясауи өзінің алғашқы шәкірті, әрі немере інісі Мансұр Атаны Анадолы жеріне аттандырады. Сол жерде Мансұр Ата ясауилік ілімін тарқатады. Ол кісінің барған жерінде Мансұр Ата ұрпақтары әлі күнге ясауи тарихатын ұстап отыр. Ал, Мұхаммед Данышманды Зарнуқи шәкірті Мәлік Атаның да қабірі сол жерден оншалықты ұзақ емес. Қайсери мен Малатийа арасындағы бір елді мекенде орналасқан. Олардан басқа да Ясауи жолы өкілдерінің Анадолы жеріне барғандығы туралы жанама деректер бар. Оларды нақтылау үшін арнайы зерттеу жұмыстары жүргізілу қажет.

Ясауилікте ілімді тарату және сапар шегу дәстүрі

Қожа Ахмет Ясауи жолы өкілдерінің сапар шегу дәстүрі Ясауи заманынан кейінгі кезеңде де жалғасын табады. Шыңғыс хан шапқыншылығынан кейінгі кезеңде Ясауи жолы өкілдері жалпы Жошы ұлысының рухани тұтастығы жолында күресті. Солардың жанқиярлық еңбегінің арқасында Ясауи жолы Жошы ұлысында мемлекеттік идеология деңгейіне көтерілді. Осы оқиға жазба және ауызша деректерде былайша баяндалады. Бірде Бұхарада медресе

бітіріп шыққан төрт шәкірті, «біз шарифат білімдерін алдық. Енді руханиатқа ұласудың жолын қарастырайық деген ниетпен, пір іздеп Түркістан жаққа бет түзейді. Көне Шаш қаласының маңайына жақындағанда сиыр бағып жүрген бір қара кісіге жолығады. Ол кісіден әлігі төрт жолаушы өздерінің рухани басшы болатын пір іздеп жүргенін айтады. Ол кісі болса, тоқтай тұрыңдар, мен сендерге кім пір бола алатынын біліп берейін, - деп, төрт жаққа қарап, танауын көкке көтеріп иіскелей бастайды. Бір кезде: «Сендерге бұл өңірде пір болатын өзімнен басқа ешкімді көріп тұрғаным жоқ. Қаласандар мен сендерге ұстаз болайын» - дейді. Төрт шәкірт келіседі. Алдымен Садр ад-дин шайық пен Ұзын Хасан Ата тез жетіліп, ұстаздарынан ижазатын алып кетеді. Саййид Ата мен Ұзын Хасан Ата болса, жетіле алмай, көбірек жүріп қалады. Олай болатын себебі, Саййид Ата «Мен Пайғамбар ұрпағымын, қалай маған қарадан шыққан жан ұстаз болмақ», - деген оймен Зеңгі Атаны мойындай қоймайды. Шәкіртінің ішкі пиғылын сезетін Зеңгі Атаның да оған назары түсе қоймайды. Сөйтіп жүргенде қасындағы Бадр Ата да жетіліп батасын алады. Саййид Ата жалғыз қалады. Сол кезде ол Зеңгі Атаның әйелі Анбар Анаға өтініш жасайды. «Жәрдем беріңіз», - деп. Сонда Анбар Ана оған, «Ол кісі күн сайын таң намазына ерте тұрады. Сол кезде сен ол кісінің дәрет алатын суын жүрегіңнің жылуымен жылытып бер. Сол кезде саған ол кісінің назары түсіп, батасын береді», - дейді. Айтқанындай, Сайид Атаның жүрегінің жылуымен жылытқан суын көрген Зеңгі Ата Саййид Атаға мейірімі түсіп, батасын береді [10, 31 б.]. Одан кейін олар Алланың әмірімен, пірлерінің аянымен Еділ бойына, Өзбек ханды ислам дініне мойынұсындыруға аттанады. Барып, Өзбек ханның сарайына барып, Өзбек ханды ислам дініне бет бұрғызады [11, 105-106 бб.].

Ясауи жолы өкілдерінің Жошы ұлысында ислам дінін таратудағы бұдан

басқа да жасаған ерліктері аз емес. Башқұрттар арасында түркіменнің тарсас руынан шыққан Хусейт сопының башқұрттар арасындағы әрекетін тек мұылмандар емес, сол жерде жүрген христиан монахтары да мойындауға мәжүр болған. Иоганн атты христиан монахыбылай деп жазады: «Сарацины же, рыскающие по близости нападают на них и стремятся обратить новообращенных из татар и других, а иногда отвращают от веры людей, некому научить христианскому закону. Сарацины, у которых свой Магометов закон, имеют некую секту, братьев которой зовут фалькирами (факирами); они носят обнаженные мечи, чтобы тут же истребить тех, кто говорит против веры» [12, 81 б.].

Ясауи жолы өкілдерінің сапар шегу арқылы Қожа Ахмет Ясауи ілімін тарату жолындағы еңбектері мұнымен шектелмейді. Ясауи жолы өкілдерінің Анатолия жеріндегі жанқиярлық еңбегінің арқасында ұлы Османлы мемлекеті дүниеге келді. Ислам дінін сонау Балқан халықтарының арасына апарған да Ясауи жолы өкілдері болатын.

Бұл келтірілген деректер ясауи жолы өкілдерінің әр кезде ясауилік ілімін жаю жолында әр кезде сапарда болғанын көрсетеді. Сол Ясауи шәкірттерінің жанқиярлық еңбегінің арқасында, түркі мәдениеті қайтадан бас көтеріп, жалпы түркі мәдениетінің рухани тұтасығын қалыптастыруға мүмкіндік берді.

XVIII-XIX ғғ. Самарқанд аймағындағы Джахрия (Яссауия) тариқатының дәруіштері көбіне жергілікті түркі тілдес сопылардан құралды. Олар ұзақжәне адамды титықтатар сапарларға Аллаға тек тәуекел етіп қана шығып отырған. Көбі қыс мезгілінде суық пен жол мехнатын тартып, Түркістандағы атақты сопы Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне зиярат жасайтын болған. Осындай қатал әрекетке жан қия барған сопылар Алланың рақымдылығына ие болуға және Оған жақын болуға тырысты. Түрлі жағдайлармен Мекке мен Мединеге бара алмағандар күрсіне парсы ақыны Са'ади (1291) өлеңін айтатын болған:

*Ей бәдауи! Байқаймын Қағбаға
жетуің қиын-ақ,
Өйткені таңдаған жолың сені Түркіс-
танға алып бармақ [13, 52 б.].*

Қорытынды

Осылайша сапарға шығу практикасы сайри сулукке жетуге тәрбиелеу, оқыту барысында маңызды орынға ие. Сопылықтағы сапарға шығу, жолшылықта болудың мәнісі сопыға рухани тәрбие беру, оны кемелдендіру. Жекелену халінде және Аллаға ғашық болған сопы сапары барысында жаңа рухани болмысқа ие болып, жоғары хәлдерді иеленеді. Қожа Ахмет Ясауидің әр кезде рухани толысу үшін Меке мен Мединеге сапар шеккенін, ясауилік ілімін жаю жолында әр кезде жолшылықта болғанын және шәкірттерінен де әр кез сапар шегулерін талап еткенін көреміз. Сондай-ақ, Ясауи шәкірттерінің түркі әлемінің әр тарапына сапар шегіп, сопылық ілімін таратулары арқасында, түркі мәдениеті қайтадан бас көтеріп, рухани тұтасығын қалыптастыруға мүмкіндік алды дей аламыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ал-Газали, Мухаммад Абу Хамид. Кимийа-ий са'адат (Эликсир Счастья). Том 2. Рукн 2: Обычай. - СПб.-Казань, Петербургское востоковедение, 2018. - 328 с.
- 2 Кашифи Хусайн Воиз. Футувватнома сулони. – Душанбе, Адиб, 1991. - 320 с.
- 3 Муаммедходжаев А. Идеология накшбандизма. – Душанбе, Дониш, 1991. - 230 с.
- 4 Tatci M. Divan-i İlahiyat. – Ankara, H yayınları, 2014. - 468 s.
- 5 Баласағұн Й. Құтадғұ Білік: Құт әкелетін білім. – Түркістан, Тұран баспаханасы, 2004. -555 б.
- 6 Ясауи Қ. А. Хикмет жинақ: Даналық сыр. – Алматы, Жалын, 1998. - 656 б.
- 7 Мендікулов М. Памятники народного зодчества Западного Казахстана. - Алма-Ата, Өнер, 1987. - 160 с.
- 8 Предания адаевцев о святых, секты ханафия, живших и умерших на Мангышлаке // Сборник сведений о кавказских горцах. - Тифлис, 1873. - Выпуск VII.

9 Қондыбаев С. Маңғыстау мен Үстүрттің киелі орындары. – Алматы, 2000. - 132 б.

10 Фахруддин Али Сафи. Рашахат Айн Ал-Хайат Турки. – Ташкент, Абу Ибн Сина, 2004.

11 Утемис-Хаджи. Чингиз-Наме. Факсимиле, перевод, текстологические исследования В.П.Юдина. - Алма-Ата, Ғылым, 1992. - 296 с.

12 Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII-XVIII веков о татарах Восточной Европы. Исторический архив.– М.-Л.: 1940. - Т. 3.

13 Норик Б.В. Библиографический словарь среднеазиатской поэзии (XVI первая треть XVII в.). - М.: изддом Марджани, 2011. - 976 с.

Transliteration

1 Al-Gazali, Muhammad Abu Hamid. Kimijaj sa'adat (Jeliksir Schast'ja) [Elixir of happiness]. Tom 2. Rukn 2: Obychai. - SPb.-Kazan', Peterburgskoe vostokovedenie, 2018. - 328 s. (in Russ)

2 Kashifi Husajn Voiz. Futuvvatnoma suloni [Futuvvatnama Sultan]. – Dushanbe, Adib, 1991. - 320 s. (in Persian)

3 Muammedhodzhaev A. Ideologija nakshbandizma [Ideology of Nakshbandism]. – Dushanbe, Donish, 1991. - 230 s. (in Russ)

4 Tatci M. Divan-i İlahiyat [Divan-i Theology]. – Ankara, H yayınları, 2014. - 468 s. (in Turkish)

5 Balasagun J. Kutadgu Bilik: Kut akeletin bilim [Blessed knowledge]. – Turkistan, Turan baspahanasy, 2004. -555 b. (in Kaz)

6 Jasaui K. A. Hikmet zhinak: Danalyk syr [Wisdom Collection: The Secret of Wisdom]. – Almaty, Zhaly, 1998. - 656 b. (in Kaz)

7 Mendikulov M. Pamjatniki narodnogo zodchestva Zapadnogo Kazahstana [Monuments to the people of western Kazakhstan]. - Alma-Ata, Oner, 1987. - 160 s. (in Russ)

8 Predanija adaevcev o svjatyh, sekty hanafija, zhivshih i umershih na Mangyshlake [The story of the Adaevs about the saints, the Hanafi sects, the living and the dead in Mangyshlak] // Sbornik svedenij o kafkazskih gorcakh. - Tiflis, 1873. - Vypusk VII. (in Russ)

9 Kondybaev S. Mangystau men Usturtin kieli oryndary [Sacred places of Mangystau and Ustyurt]. – Almaty, 2000. - 132 b. (in Kaz)

10 Fahrudin Ali Safi. Rashahat Ajn Al-Hajat Turki [Rashahat Ain Al-Khayat Turks]. – Tashkent, Abu Ibn Sina, 2004. (in Turkish)

11 Utemis-Hadzhi. Chingiz-Name [Genghis-Name]. - Alma-Ata, Gylym, 1992. - 296 s. (in Russ)

Қаратышқанова Қ., Жандарбек З.

12 Anninskij S.A. Izvestija vengerskih missionerov HIII-HYIII vekov o tatarah Vostochnoj Evropy [News of the Hungarian missionaries of the 13th-18th centuries about the Tatars of Eastern Europe]. Istoricheskij arhiv. – М.-Л.: 1940. - Т. 3. (in Russ)

13 Norik B.V. Bibliograficheskij slovar' sredneaziatskoj poezii (HYI pervaja tret' HYII v.) [Bibliographic Dictionary of Central Asian Poetry (XVI first third of the XVII century)]. - М.: izd.dom Mardzhani, 2011. - 976 s. (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

<i>Кымбат Рахметовна Каратышканова</i>	философия ғылымдарының кандидаты, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан
<i>Зікірия Заманханұлы Жандарбек</i>	тарих ғылымдарының кандидаты, Түркістан облыстық Фараб кітапханасы, Түркістан, Қазақстан
<i>Кымбат Рахметовна Каратышканова</i>	кандидат философских наук, Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан
<i>Зікірия Заманханұлы Жандарбек</i>	кандидат исторических наук, Туркестанская областная библиотека Фараб, Туркестан, Казахстан
<i>Kymbat Karatyshkanova</i>	Candidate of Philosophical Sciences, International University of Tourism and Hospitality, Ahmed Yasawi University, Turkestan, Kazakhstan
<i>Zikiriya Zhandarbek</i>	Candidate of Historical Sciences, Turkestan Regional Farab Library, Turkestan, Kazakhstan